

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Г. КОРОЛЕНКА

КУЧЕРГАН ЄЛИЗАВЕТА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 37.013:613]«195/200»(043.3)

ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДНИКА
В ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Полтава – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Криворізькому державному педагогічному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
ДОРОНІНА Тетяна Олексіївна,
Криворізький державний педагогічний
університет, завідувач кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
ГРИНЬОВА Марина Вікторівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
декан природничого факультету;

кандидат педагогічних наук, доцент
ЖИРСЬКА Галина Ярославівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри загальної біології та
методики навчання природничих дисциплін.

Захист відбудеться «26» травня 2017 року о 13 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 44.053.03 у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка за адресою: вул. М. Остроградського, 2, ауд. № 208, м. Полтава, 36003.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003) та на офіційному WEB-сайті закладу за посиланням: <http://pnpu.edu.ua>.

Автореферат розіслано «25» квітня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Семеновська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Розвиток вітчизняної освіти вимагає якісних змін у підготовці майбутніх учителів з урахуванням соціокультурних викликів сучасності, з-поміж яких найбільш актуальним є незадовільний стан здоров'я дітей та молоді. Освіта сьогодні розглядається як запобіжник поширення захворюваності населення й запорука сталого розвитку суспільства. Тому надзвичайно велика відповідальність за здоров'я молодого покоління покладається на тих, хто здійснюватиме навчання й виховання – на сучасних і майбутніх учителів. За таких умов виняткового значення набуває підготовка педагогів до здоров'язбережувальної професійної діяльності.

Основні завдання і шляхи розв'язання окресленого питання визначено в освітніх нормативно-правових актах: Закони України «Про освіту» (1991 р.), «Про охорону дитинства» (2008 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.); Державна національна програма «Освіта»: Україна ХХІ століття (1993 р.); Концепція валеологічної освіти педагогічних працівників (1994 р.); Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ столітті (2002 р.); Концепція державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 рр. (2007 р.); Концепція загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» на 2012–2020 рр. (2011 р.); Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.); Стратегія ВООЗ «Здоров'я – 2020» (2013 р.); Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2014 р.) та ін. Порушені питання реалізовано в педагогічній галузі завдяки впровадженню до навчального процесу загальноосвітньої школи низки інтегрованих курсів («Основи валеології та медичних знань», «Валеологія», «Здоров'я школяра», «Основи здорового способу життя», 1994 р.), а в педагогічних вищих навчальних закладах – спеціальної дисципліни «Основи валеології» (із 2003 р.).

Аналіз наукової літератури й нормативних документів свідчить, що охорона здоров'я дітей та молоді є пріоритетним напрямом освітньої політики України, проте стан здоров'я молодого покоління не поліпшується. Тому проблема підготовки майбутнього вчителя, оновлення змісту його навчання відповідно до завдань сьогодення (з урахуванням потреби збереження здоров'я) залишається в полі зору вітчизняних науковців у методолого-теоретичному (В. Бабич, М. Гриньова, М. Данилко, О. Дубогай, Л. Дудорова, В. Єлізаров, С. Єлізарова, В. Кремень, І. Поташинок, Н. П'ясецька, А. Радченко, С. Сисова, О. Топузов та ін.), історико-педагогічному (В. Курило, В. Луговий, В. Майборода, О. Мешко, О. Сухомлинська та ін.) та практичному (Г. Апанасенко, Т. Бойченко, І. Брехман, Г. Воскобойнікова, В. Горашук, В. Грибан, Г. Жирська, В. Колбанов, Л. Кулікова, В. Лозинський, А. Цина та ін.) аспектах. Історико-ретроспективний вимір упровадження валеологічного складника в систему освіти висвітлено в працях Н. Буракової, О. Верхотрубової, О. Водяного, О. Гнізділової, Б. Гола, О. Даниско, Н. Дем'яненко, П. Джуринського, Т. Єрмакової, Д. Кириллова, Т. Кійко, Г. Ковальчук, Л. Кравченко, О. Марчук, Л. Семеновської, В. Стельмахівської, В. Шахненка та інших дослідників.

Узагальнюючи науковий доробок сучасних учених, можна стверджувати, що питання формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутнього вчителя вивчено недостатньо. Результати дослідження наукових джерел засвідчують відсутність

комплексного історико-педагогічного аналізу проблеми формування змісту педагогічної освіти майбутнього вчителя в другій половині XX – на початку XXI століття.

Студіювання науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дало змогу виділити *суперечності* між:

- новітнім методолого-теоретичним осмисленням ролі валеологічного складника в підготовці майбутніх учителів та відсутністю галузевих стандартів, де було б чітко визначено його зміст;

- готовністю сучасного вчителя до здійснення роботи з метою збереження здоров'я підростаючого покоління та недостатньою увагою науковців до напрацьованих практичних здобутків у цьому напрямі;

- наявними історико-педагогічними надбаннями щодо формування валеологічного складника в змісті педагогічної підготовки (друга половина XX – початок XXI століття) та організацією відповідного рівня їх використання в сучасній педагогічній науці й освітній практиці.

Отже, об'єктивна потреба щодо вивчення наукових основ і досвіду формування валеологічного складника в змісті педагогічної освіти задля визначення перспективних варіантів подолання виявлених суперечностей, теоретичне і практичне значення окресленої проблеми, а також відсутність її цілісного дослідження зумовили вибір теми дисертації роботи: «**Формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертаційну працю виконано відповідно до тематики, передбаченої планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету: «Теорія і практика підготовки майбутніх педагогів до гармонізації інтелектуального та емоційного факторів навчання; дидактична концепція розвивальної функції навчання» (державний реєстраційний номер РК № 0109U002918). Тему дисертації затверджено вченою радою Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» 14 листопада 2013 р., протокол № 4 та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук НАПН України 17 червня 2014 р., протокол № 6.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі й узагальненні практичного досвіду формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів другої половини XX – початку XXI століття та визначенні перспективних шляхів використання набутого позитивного досвіду в сучасних умовах.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

- 1) вивчити джерельну базу та здійснити історіографічний аналіз окресленої проблеми;

- 2) схарактеризувати нормативно-законодавчі та теоретичні засади формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття);

- 3) виокремити етапи процесу розвитку валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів досліджуваного періоду та виявити їхню специфіку;

- 4) узагальнити прогресивний досвід та з'ясувати можливі шляхи впровадження валеологічного складника до змісту сучасної педагогічної підготовки майбутніх учителів.

Об'єкт дослідження – процес формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття).

Предмет дослідження – теорія і практика формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття).

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XX – початок XXI століття, але комплексний розгляд проблеми дослідження припускає можливість залучення фактів, що виходять за означені хронологічні межі. Визначення *нижньої хронологічної межі* – 50-ті рр. XX століття – обґрунтовується актуалізацією досліджуваного питання в радянській педагогічній думці (Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», 1958 р.) та формальним уведенням курсів із медичної підготовки до змісту педагогічної освіти (Постанова Ради Міністрів СРСР «Про підготовку медичних сестер для Цивільної оборони у педагогічних та інших гуманітарних навчальних закладах», 1960 р.). Визначення *верхньої хронологічної межі* – 2016 рік – умотивовано системними змінами, що відбуваються у вищій освіті (Закон України «Про вищу освіту», 2014 р.), згідно з яким вищим навчальним закладам надано право визначати зміст освіти в межах відповідних стандартів за спеціальністю.

У дисертаційній праці використано такі *теоретико-методологічні підходи*: цивілізаційний (сприяв критичному осмисленню кожного досліджуваного історичного періоду, в у якому порушувалися питання, пов'язані з валеологічним складником у змісті підготовки майбутніх учителів); системний (забезпечив цілісний та всебічний розгляд проблеми формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів визначеного періоду); історіографічний (уможливив з'ясування стану проблеми в педагогічному науковому дискурсі); проблемний (сприяв розробці періодизації формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів у окреслених хронологічних межах); культурологічний (дав змогу розглянути порушену проблему в контексті розвитку вітчизняної системи вищої педагогічної освіти та суспільства загалом і забезпечив з'ясування сутності ідеї здоров'язбереження підростаючого покоління в історико-педагогічній ретроспективі).

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань застосовано комплекс методів, з-поміж них: *загальнонаукові* – аналіз, систематизація, узагальнення та інтерпретація отриманих результатів (для виявлення вихідних положень дослідження: визначення наукового апарату, концептуальних підходів науковців до проблеми формування змісту педагогічної освіти та встановлення провідних тенденцій упровадження валеологічного складника до змісту підготовки майбутніх учителів у другій половині XX на початку XXI століття; формулювання висновків дисертації); *конкретнонаукові* – системно-структурний (для чіткого структурування праці відповідно до теми дослідження та виявлення системних елементів змісту освіти майбутніх учителів); конкретно-історичний (для встановлення залежності генези змісту педагогічної освіти та включення до нього валеологічного складника); проблемно-цільовий (для розкриття сутності освітньої політики України щодо проблеми здоров'язбереження взагалі та в педагогічній освіті зокрема); історико-ретроспективний (для аналізу джерельної бази дослідження з метою встановлення періодизації вивчення проблеми сучасною педагогічною

наукою); історико-хронологічний (для розгляду формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів у динаміці та хронологічній послідовності, що забезпечило виокремлення етапів і провідних тенденцій досліджуваного процесу); історико-генетичний (для виявлення передумов виникнення проблеми дослідження в науковому дискурсі та встановлення особливостей розуміння значення валеології для професійної освіти вчителів на різних етапах розвитку вітчизняної системи педагогічної освіти); термінологічний аналіз психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури (для визначення й уточнення сутності категорійно-поняттєвого апарату дослідження).

Джерельна база дослідження:

– нормативно-правові акти (*міжнародні документи*: Конвенція «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» (1962 р.), Рекомендація «Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів» (1998 р.); *Закони України*: «Про освіту» (1991 р.), «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1993 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.); *укази Президента України*: «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя» (1999 р.), «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності в суспільстві та утвердження здорового способу життя» (2002 р.); *постанова Верховної Ради України* «Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи» (2004 р.); *постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України*: «Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки» (2002 р.); «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір», Програми «Здоров'я через освіту» (2011 р.); *накази, листи та розпорядження Міністерства освіти і науки України*: «Про затвердження Міжгалузевої програми «Оздоровлення студентів» (2002 р.), «Про затвердження Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді» (2004 р.); *накази, листи та розпорядження Міністерства охорони здоров'я України*: «Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі» (1991 р.); «Про забезпечення медико-педагогічного контролю за фізичним вихованням учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» (2009 р.) та ін.;

– архівні документи, що знаходяться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) (фонд № 166 – Міністерство освіти України) (м. Київ); у Державному архіві Дніпропетровської області (фонди: № ФР–3101 – «Обласний відділ народної освіти виконкому Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих»; № 3101 – «Виконавчий комітет Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих (відділ народної освіти)»; № Р–2307 – «Дніпропетровський державний ун-т Народного Комісаріата Просвітництва УРСР»; № Р–5986 – «Міністерство освіти УРСР. Управління педвузів і педучилищ. Дніпродзержинське педагогічне училище»; № Р–3966 – «Державний педагогічний інститут м. Кривий Ріг, Дніпропетровської області»; № 4863 – «Відділ народної освіти Виконкому міської Ради депутатів трудящих м. Кривий Ріг, Дніпропетровської області») (м. Дніпро); в архіві ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет» (фонд № 1235 – Криворізький державний педагогічний інститут) (м. Кривий Ріг);

– наративні джерела (монографії, дисертації, матеріали конференцій, словниково-довідкові видання), авторами яких є Т. Акбашев, Г. Апанасенко, В. Бобрицька, Ю. Бойчук, І. Брехман, В. Войтенко, В. Горашук, Ю. Драгнєв, В. Журавський, Т. Карасьова, В. Лоцилов, В. Скороход, Л. Суценко, Л. Татарнікова, О. Шиян, В. Шахненко, О. Яременко та ін.;

– навчально-методичні матеріали, у яких представлено зміст освіти (навчальні плани, програми, розклади, звіти, підручники, посібники, практикуми, курси лекцій, хрестоматії, методичні рекомендації та вказівки тощо), а саме праці І. Голіциної, М. Гончаренко, М. Гриньової, В. Казначєєва, Т. Карасьової, В. Колбанова, В. Котелевського, Л. Татарнікової, М. Хорошуха, Н. Цимбал та ін.;

– періодичні видання досліджуваного періоду («Будьмо здорові», «Валеологія», «Виховна робота в школі», «Позакласний час», «Початкове навчання та виховання», «Шкільний світ» та ін.) й сучасності («Біологія в школах України», «Історія в школах України», «Класному керівнику усе для роботи», «Педагогічний дискурс», «Початкова школа», «Хімія в школах України» та ін.).

У процесі дослідження використовувалися матеріали Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського (м. Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (м. Київ), Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Первочителів слов'янських Кирила і Мефодія (м. Дніпро), бібліотеки Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг), офіційних освітніх WEB-сайтів та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*: представлено цілісний ретроспективний аналіз теорії та практики формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття); здійснено студіювання джерельної бази, стану наукової розробленості питання й виокремлено на основі розроблених критеріїв (поширення наукових публікацій здоров'язбережувальної (зокрема валеологічної) тематики в освітньому дискурсі; залучення до обговорення проблеми науковців педагогічної та медичної галузей, що детермінували пріоритетність конкретних ідей у практичній площині) чотири умовні етапи розвитку історіографії проблеми дослідження (I – 50-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст. – пропедевтичний; II – друга половина 80-х – 1991 р. – теоретико-накопичувальний; III – 1992–2005 рр. – науково-методичний; IV – 2006 р. – до сьогодення – практико-зорієнтований); схарактеризовано нормативно-законодавчі та теоретичні засади (передумови – суспільно-політичні, соціально-економічні й науково-культурні; чинники – політико-економічні, соціально-культурні; провідні наукові концепції – гігієнічна, медична, валеологічна; стратегії – превентивно-профілактична, формально-медична та валеологічна) включення питань збереження здоров'я до змісту навчання майбутнього вчителя (друга половина ХХ – початок ХХІ століття); виокремлено на підставі авторських критеріїв (рівень соціального розвитку суспільства; актуалізація проблеми в педагогічній думці; формалізація вимог професійної підготовки вчителів щодо здоров'язбережувальної діяльності) етапи процесу розвитку валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів досліджуваного періоду (I – 1917 р. – перша половина 50-х рр. ХХ ст. – вихідний; II – друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст. – практико-емпіричний; III – друга половина 80-х – кінець ХХ ст. – теоретико-пошуковий; IV – 2000 р. – до

сьогодення – науково-практичний) та виявлено специфіку кожного з них; узагальнено прогресивний досвід (трансформація валеології в низку окремих валеолого-орієнтованих дисциплін; забезпечення наскрізної валеологізації змісту навчання майбутніх учителів тощо) і з'ясовано можливості впровадження валеологічного складника до змісту сучасної педагогічної підготовки.

Уточнено конкретні дати внесення змін до змісту освіти майбутнього вчителя (мета, завдання, структура) щодо здійснення здоров'язбережувальної (валеологічної) діяльності.

Подальшого розвитку й конкретизації набули теоретичні положення щодо систематизації та узагальнення ідей збереження здоров'я учнівської молоді й відповідного оновлення змісту підготовки майбутніх учителів у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

До наукового обігу введено 24 маловідомі документи щодо змісту підготовки майбутнього вчителя та 17 невідомих документів регіонального характеру стосовно розвитку змісту педагогічної освіти в Криворізькому державному педагогічному інституті/університеті в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що, вивчаючи проблему формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), було систематизовано освітні нормативно-правові документи досліджуваного періоду, які можна застосовувати для виявлення прогностичних тенденцій розвитку вітчизняної педагогічної освіти з метою її реформування. Матеріали наукового пошуку використано в процесі розробки спецкурсу «Педагогічна ортоботіка» та підготовки його навчально-методичного забезпечення, зокрема посібника, котрий уміщує методичні матеріали й рекомендації щодо самостійної та індивідуальної роботи студентів педагогічних ВНЗ. До тематичних блоків посібника та завдань для опрацювання студентами включено теми історико-педагогічного змісту, у яких відтворено ретроспективу розвитку здоров'язбережувального напрямку в освітній галузі, розкрито сутність поглядів вітчизняних учених щодо збереження здоров'я учнівської молоді та висвітлено педагогічне значення валеологічного складника в змісті освіти. Сформульовані висновки та розроблені методичні рекомендації нададуть змогу змінити підхід до валеологічного складника системи вищої педагогічної освіти, що сприятиме підготовці вчителів, дії яких спрямовуватимуться на збереження генофонду нації, всебічний розвиток фізичного й інтелектуального потенціалу молоді. Матеріали дисертації можуть бути використані для оновлення навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Методика виховної роботи», а також розробки спецкурсів із здоров'язбережувальної тематики для майбутніх учителів і слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет» (довідка від 21.09.2016 р., № 09/1-44/3); Криворізької гімназії № 49 (довідка від 17.10.2016 р., № 176); Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка (довідка від 27.10.2016 р., № 05-16/73); Комунального навчального закладу «Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (довідка від 09.11.2016 р., № 842); Комунального закладу освіти

«Криворізький ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою» Дніпропетровської обласної ради (довідка від 24.11.2016 р., № 781); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка від 15.12.2016 р., № 1518-33/03).

Апробація одержаних результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертації обговорювалися на конференціях і науково-практичних семінарах різного рівня: *міжнародних* – «Гендер. Екологія. Здоров'я» (Харків, 2015 р.); «Сталий розвиток промисловості та суспільства» (Кривий Ріг, 2014, 2015 рр.); «Сучасні проблеми підготовки вчителя і його професійного удосконалення» (Чернігів, 2015 р.); «Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій» (Київ, 2016 р.); «Розвиток промисловості та суспільства» (Кривий Ріг, 2016 р.); «Сучасні проблеми науки і освіти – 2016» (Будапешт, 2016 р.); «Мова. Література. Історія. Культура. Проблеми вивчення та викладання» (Китайська народна республіка, Ланьчжоу, 2016 р.) та ін.; *всукраїнських* – «Впровадження сучасних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітньої та вищої школи» (Кривий Ріг, 2013 р.); «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпропетровськ, 2013, 2016 рр.); «Гендерна освіта в сучасному університеті: досвід, проблеми та перспективи» (Кривий Ріг, 2014 р.); «Мистецтво лікування: контроль, профілактика, якість життя» (Харків, 2015 р.); «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади» (Суми, 2015 р.); «Проблеми формування здорового способу життя у молоді» (Одеса, 2015 р.); «Педагогіка здоров'я» (Кривий Ріг, 2016 р.) та ін.; *регіональних* – «Гендерне виховання в сучасній школі» (Кривий Ріг, 2014 р.); «Інноваційна педагогічна діяльність як фактор попередження емоційного вигорання вчителя» (Кривий Ріг, 2015 р.); «Професійна компетентність учителя» (Кривий Ріг, 2016 р.).

Окремі положення дисертації обговорювалися впродовж 2013–2016 рр. на засіданнях кафедри педагогіки, звітних конференціях викладачів Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (з 1.09.2016 р. Криворізький державний педагогічний університет).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації оприлюднено в 26 одноосібних наукових працях, із них – 5 статей у фахових виданнях України, 2 зарубіжні публікації, 18 тез і матеріалів науково-практичних конференцій, 1 навчально-методичне видання.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (496 найменувань, із них 114 архівних справ) і 20 додатків (на 77 сторінках). Повний обсяг дисертації – 313 сторінок (основного тексту – 179 сторінок). Наукова праця містить 6 рисунків, 3 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет; з'ясовано хронологічні межі; визначено джерельну базу, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи; представлено інформацію про впровадження й апробацію отриманих результатів; наведено перелік публікацій за темою дослідження, схарактеризовано структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів як наукова проблема» окреслено та класифіковано джерельну базу дослідження, наведено результати її історіографічного аналізу; визначено методолого-теоретичні засади проблеми формування валеологічного складника в підготовці майбутнього вчителя, уточнено категорійно-поняттєвий апарат роботи; схарактеризовано генезу ідеї збереження здоров'я підростаючого покоління в історико-педагогічній ретроспективі.

Опрацювання джерельної бази дослідження з використанням історико-ретроспективних методів дало змогу структурувати її відповідно до наявних сьогодні в історико-педагогічній науці класифікацій і виокремити такі групи джерел: нормативно-правові акти; архівні документи; нарративні джерела та навчально-методичні матеріали. Історіографічний аналіз джерельної бази виявив існування в педагогічній науці різних концепцій і періодизацій стосовно розв'язання проблеми збереження здоров'я освітніми засобами, що надало підстави стверджувати: становлення валеологічного напрямку в педагогічній освіті є відбиттям процесу актуалізації проблеми збереження здоров'я в суспільному, а отже, й освітньому дискурсі. Розбіжності в наявних періодизаціях (О. Даниско, П. Джуринський, О. Заїка, Д. Кириллов, С. Сергейко, В. Стельмахівська та ін.) лише конкретизують предмет наукового вивчення того чи того науковця.

У процесі застосування конкретно-історичного методу з'ясовано передумови становлення валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів у другій половині ХХ століття: суспільно-політичні (розгляд проблеми здоров'я в медичному й культурно-оздоровчому аспектах, що зумовлювалося відносною політичною стабільністю та ідеологічною спрямованістю суспільства); економічні (орієнтація змісту освіти на задоволення потреб виробництва щодо підготовки здорових трудових кадрів); науково-культурні (відбиття спортивних здобутків молодого покоління крізь призму теорії та практики фізичного виховання на основі інтеграції наукового знання, зокрема медицини, фізіології, психології тощо).

На основі історико-генетичного аналізу джерельної бази, урахувуючи визначені авторські критерії (поширення наукових публікацій здоров'язбережувальної (зокрема валеологічної) тематики в освітньому дискурсі; залучення до обговорення проблеми науковців педагогічної та медичної галузей, що детермінували пріоритетність конкретних ідей у практичній площині), обґрунтовано умовні етапи розвитку історіографії проблеми формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): перший (50-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) – *пропедевтичний*; другий (друга половина 80-х – 1991 рр.) – *теоретико-накопичувальний*; третій (1992 – 2005 рр.) – *науково-методичний*; четвертий (2006 р. – до сьогодні) – *практично-зорієнтований*. Доведено, що кожен із встановлених умовних етапів історіографії проблеми характеризувався політико-економічними (процес державотворення, розвиток виробництва) та соціально-культурними (демографічна криза, розвиток природничих наук і формування системи медичних знань) особливостями.

Систематизація джерельної бази надала підстави для встановлення цілісної картини утвердження здоров'язбережувальної спрямованості змісту підготовки майбутнього вчителя в історико-педагогічній ретроспективі. Доведено, що формування

здоров'язбережувального напрямку в освіті прямо пов'язане з генезою розуміння поняття «здоров'я» в соціокультурному просторі: від попереджувальної медицини та навчання первинної допомоги в прадавні часи (елемент педагогіки), розуміння суспільної значущості здоров'я та пошуків здоров'язбережувального виховного імперативу (доба Античності, Відродження, Просвітництва) із подальшим становленням і зміцненням медичного погляду на проблему (Новий час). Узагальнений погляд на формування здоров'язбережувального напрямку в історії розвитку педагогічної думки дав змогу констатувати його залежність від цивілізаційного розуміння сутності хвороби та значення здоров'я людини (зокрема й дитини) для суспільства. Лише на межі XIX – XX століть із розвитком медицини, яка комплексно вивчає людину, відбулося поступове формування ціннісного ставлення до здоров'я в педагогіці, що сприяло актуалізації зазначеного питання в змісті підготовки майбутнього вчителя.

Системне опрацювання джерельної бази виявило інтенсивний розвиток сучасних науково-педагогічних досліджень у галузі збереження здоров'я, що зумовлює суттєве розгалуження поняттєво-категоріального поля проблеми та призводить до співіснування різноманітних дефініцій понять у сфері валеології, які інтерпретують означене питання в освітньому ракурсі.

Проведений історико-хронологічний аналіз відповідно до визначених критеріїв (рівень соціального розвитку суспільства; актуалізація проблеми в педагогічній думці; формалізація вимог професійної підготовки вчителів щодо здоров'язбережувальної діяльності) дав змогу обґрунтувати формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття) як цілісний і динамічний процес, що розвивався в єдності таких послідовних етапів: *перший* (1917 р. – перша половина 50-х рр. XX ст.) – *вихідний*; *другий* (друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. XX ст.) – *практико-емпіричний*; *третій* (друга половина 80-х – кінець XX ст.) – *теоретико-пошуковий*; *четвертий* (2000 р. – до сьогодні) – *науково-практичний*. Така періодизація зумовила логіку подальшого наукового пошуку та визначення його провідних напрямів.

У *другому розділі «Поетапне формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів упродовж XX століття»* здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми дослідження в соціально-політичних умовах радянської системи освіти, визначено роль учителя в збереженні здоров'я учнів у освітній практиці (1917 р. – перша половина 50-х рр. XX ст.); розглянуто становлення здоров'язбережувального складника в змісті педагогічної освіти (друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. XX ст.); проаналізовано процес формування теоретичних підвалин валеологічної освіти (друга половина 80-х – кінець XX ст.).

На основі застосування системно-структурного методу з'ясовано, що в досліджуваній період охорона здоров'я молодого покоління країни здійснювалася в лікувально-профілактичному й санітарно-епідеміологічному напрямах. Визначено, що з початку функціонування радянських освітніх закладів ідея щодо збереження здоров'я учнівства розглядалася винятково в гігієнічному аспекті, тому основна відповідальність за здоров'я учнів покладалася переважно на лікарів і медичні установи. Учителю повинно було займатися виховною роботою у сфері соціальної та громадянської активності учнівства.

Установлено, що зміст освіти реалізовувався комплексними програмами, котрі повністю відповідали стереотипам класового виховання, якого від школи вимагала правляча партія. Поступово формувалося уявлення про відповідальність учителів за здоров'я учнів. У змісті педагогічної освіти цього часу утверджувалися наукові та організаційно-педагогічні засади шкільної гігієни як навчальної дисципліни, що стала провідною в аспекті підготовки майбутнього вчителя.

Аналіз витоків проблеми потребував характеристики стану збереження здоров'я учнівської молоді в педагогічній теорії та практиці доби, що передувала визначенням у дослідженні хронологічним межам. Це зумовило необхідність звернення до часового проміжку 1917 р. – першої половини 50-х рр. XX століття та визначення його як вихідного етапу, який характеризувався домінуванням превентивно-профілактичних стратегій здоров'язбереження, зокрема санітарно-гігієнічного спрямування (С. Ананійн, Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Павленко, М. Соколов, Г. Фортунатов та ін.).

Опрацювання джерельної бази засвідчило, що подальший розвиток валеологічного складника в змісті педагогічної освіти другої половини XX ст. здійснювався за такими етапами:

практико-емпіричний – 50-ті – перша половина 80-х рр. XX ст. – відзначався динамічним розвитком: від шкільної гігієни як навчального предмета в загальноосвітніх школах до становлення системи підготовки медичних сестер цивільної оборони у вищих навчальних закладах. На цьому етапі формування валеологічного складника в підготовці майбутніх учителів акцентувалися такі аспекти: навчання учнів дотримання гігієнічних вимог (М. Антропова, С. Бриль, Ю. Лисицин та ін.); фізичне виховання, загартовування, розробка заходів оздоровчого спрямування (рухливі ігри, спортивні змагання на відкритому повітрі) (І. Брехман, Л. Брусиловський, Т. Карсаєвська та ін.); раціональне харчування, гігієна розумової праці та відпочинку, популяризація здорового способу життя (Н. Базельок, Г. Голобородько, І. Гундаров, В. Сухомлинський та ін.). Реалізація вказаних завдань у діяльності педагогічних навчальних закладів забезпечувалася засобом уведення навчальної дисципліни «Шкільна гігієна». Розподіл навчального (погодинного) навантаження в цей час змінювався відповідно до терміну професійної підготовки та спеціалізації майбутнього вчителя, що відбувалося в змісті навчальної дисципліни «Шкільна гігієна». Окремі елементи зазначеного курсу використовувалися в змісті дисциплін «Допризивна військова підготовка» й «Медико-санітарна підготовка», які викладалися в педагогічних ВНЗ для хлопців і дівчат відповідно. Наприкінці цього етапу розпочалося формування дидактичних засад нової дисципліни – «Валеології»;

теоретико-пошуковий – друга половина 80-х – кінець XX ст. – етап виокремлення валеології як самостійної наукової галузі та навчального предмета, формування його теоретичних підвалин (Н. Адамчук, Н. Амосов, Г. Апанасенко, С. Попов та ін.), інтенсивного впровадження до загальної середньої та вищої, зокрема педагогічної, освіти (В. Бабич, І. Поташнюк, С. Юрочкіна та ін.). Упродовж зазначеного етапу валеологія зміцнила свої науково-теоретичні позиції, вийшла за межі медицини та була апробована як навчальний предмет. Констатовано, що поява валеології зумовлена розширенням тлумачення поняття здоров'я в тогочасному науковому вимірі. Зародження валеології відбулося на тлі демократизації суспільного життя країни та

стало своєрідною відповіддю на виклик часу – потребу оздоровлення населення. Науково-технічний розвиток країни «розвиненого соціалізму» поступово витіснив людину з її природного оточення, створив штучні перепони в її розвитку, що, зі свого боку, було ускладнено екологічною катастрофою ХХ століття – аварією на Чорнобильській АЕС. З огляду на значущість валеологічного знання його вивчення й узагальнення стало предметом уваги іншої дисципліни – «Безпеки життєдіяльності». «Валеологія», яка на початку свого впровадження входила до кола обов'язкових навчальних дисциплін для всіх студентів педагогічних ВНЗ, наприкінці означеного етапу була обмежена декількома професійними кваліфікаціями – підготовка фахівців з фізичної культури (та виховання), учителів дошкільного виховання й початкової освіти.

Отже, формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів упродовж ХХ століття характеризувався інтенсивним і міждисциплінарним розвитком у педагогічній теорії та освітній практиці.

У *третьому розділі «Досвід реалізації валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (початок ХХІ століття)»* проаналізовано практичні засади формування змісту здоров'язбережувальної підготовки майбутніх учителів (з 2000 р. – до сьогодення); визначено особливості новітньої освітньої політики України в галузі збереження здоров'я; розглянуто організаційно-педагогічне забезпечення впровадження валеологічного складника до змісту підготовки сучасного вчителя.

Доведено, що суттєві зміни в соціокультурному та політико-економічному просторі першого десятиліття ХХІ століття позначилися на формуванні стійкої тенденції щодо системного збереження здоров'я людини як необхідної умови примноження людського капіталу держави. В освітній площині її було реалізовано в двох ракурсах: 1) уведення здоров'язбережувальних предметів до змісту загальної середньої освіти (О. Антонова, П. Джуринський, В. Лозинський та ін.); 2) відповідна модернізація вищої педагогічної освіти, тобто підготовка майбутніх учителів до здійснення заходів щодо збереження здоров'я (М. Гриньова, О. Гресь, С. Єлізарова та ін.). Проте інтегрований навчальний «статус» шкільного предмета «Основи здоров'я» («Основи безпеки життєдіяльності») та його наближення до предмета «Фізична культура» зумовили поступову заміну «здоров'язбереження» (та «валеології») «фізичною культурою» (у широкому розумінні).

За допомогою проблемно-цільового методу встановлено, що активізація негативних явищ (соціальний інфантилізм і фрустрація життєво важливих цілей; погіршення сприйняття культурно-національних цінностей; невміння адаптуватися в умовах поглиблення соціально-економічної кризи; нездатність протистояти політиці комерціалізації соціальної сфери; подразливість і нетерпіння один до одного тощо) стала впливовим чинником погіршення здоров'я молоді. Тому виникла потреба системного виправлення та усунення вказаних проблем. У цей час з'явилася низка нормативно-правових документів регуляторного характеру, які й сьогодні визначають пріоритетні напрями української освітньої політики.

Здійснений аналіз поняття «освітня політика» в контексті досліджуваної проблеми й узагальнення поглядів науковців щодо становлення новітньої освітньої стратегії (Л. Гриневиц, В. Кремень, В. Луговий, С. Сисоева та ін.) дав змогу

сформулювати власне розуміння цієї дефініції як складника державної політики, по-перше, в галузі здоров'язбереження, яка визначає основні засади, завдання та засоби збереження здоров'я молодого покоління; по-друге, у межах освітньої сфери, що реалізується з метою відтворення людського капіталу країни задля її сталого розвитку. Відзначаючи нагальність розв'язання проблеми подолання демографічної кризи превентивним (попереджувально-профілактичним) шляхом, було встановлено наявність масштабної урядової освітньо-просвітницької діяльності. Її аналіз надав підстави констатувати прагнення держави надолужити прорахунки минулих років щодо здоров'язбереження молоді. Доцільно також підкреслити, що в процесі дослідження виявлено стійку тенденцію зниження рівня здоров'я учнівської молоді, подальшому розгортанню якої можуть запобігти освітні установи.

Узагальнення дослідницьких даних свідчить, що на початку XXI століття валеологічний напрям у педагогічній освіті послабив свої позиції: значно зменшилася частка валеологічних дисциплін у навчальних планах; спеціальність «Валеологія» за напрямом підготовки «Педагогічна освіта» 0101 (у 2003 р. введена до Переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах) у 2011 р. замінена спеціальністю «Здоров'я людини», а з 2015 р. – можливою (на розсуд ВНЗ) спеціалізацією спеціальності «Фізична культура і спорт» (галузь знань 01 Освіта). Усе це зумовило зміщення акцентів у здоров'язбережувальній педагогічній діяльності в площину фізичного виховання дітей/учнів різних вікових категорій. Імовірно, означена тенденція матиме в майбутньому негативні наслідки, оскільки в дисертації доведено необхідність системного та комплексного практичного розв'язання питання здоров'язбереження в освіті шляхом валеологізації змісту навчання майбутнього вчителя.

У результаті систематизації навчально-методичних матеріалів із підготовки майбутніх учителів (розміщених на офіційних WEB-сайтах сучасних вищих педагогічних навчальних закладів) констатовано наявність у навчальних планах окремих освітніх установ низки валеолого-орієнтованих дисциплін: «Валеологія», «Основи валеології», «Загальна та педагогічна валеологія», «Методика навчання основ здоров'я та валеології», «Вікова фізіологія та валеологія», «Анатомія, фізіологія, патологія дітей з основами валеології», «Основи психовалеології» та ін. Утім, проведений аналіз щодо обсягів дисциплін, їхньої структури, змісту та «статусу» в навчальному плані (варіативна частина, дисципліни за вибором) дає підстави зробити висновок, що відповідальність за здоров'язбереження молодого покоління сьогодні цілком покладено на вчителів фізичної культури.

Отже, досвід реалізації валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (початок XXI століття) неможливо оцінити однозначно, оскільки існує суперечність між достатньо високим рівнем науково-методичного обґрунтування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів і певною обмеженістю його впровадження в освітню практику.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження засвідчило досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і дало змогу дійти таких *висновків*:

1. Вивчено джерельну базу проблеми формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття) на основі сучасних науково-методологічних *підходів* (цивілізаційний, системний, історіографічний, проблемний, культурологічний). Виявлені джерела класифіковано за такими *групами*: 1) нормативно-правові акти регулятивного характеру та статистичні матеріали щодо стану здоров'я населення України; 2) архівні документи, що ілюструють процес упровадження валеологічного складника в педагогічну освіту; 3) наративні джерела – монографії, дисертації, науково-педагогічна та методична періодика; 4) навчально-методичні матеріали, де визначається зміст педагогічної освіти. Це дало підстави констатувати багатовекторність студіювання питання здоров'язбереження в педагогічному аспекті та відсутність цілісного історико-педагогічного висвітлення означеної проблеми в досліджуваній період.

Здійснено історіографічний аналіз джерельної бази, що уможливило виокремлення та характеристику на основі визначених критеріїв (поширення наукових публікацій здоров'язбережувальної, зокрема валеологічної, тематики в освітньому дискурсі; залучення до обговорення порушеної проблеми науковців педагогічної та медичної галузей, що детермінували пріоритетність конкретних ідей у практичній площині) чотирьох *умовних етапів*: перший (50-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.) – пропедевтичний – розгляд проблеми збереження учнівського здоров'я в гігієнічному та санітарно-профілактичному вимірах; другий (друга половина 80-х – 1991 рр.) – теоретико-накопичувальний – розробка теоретичних підвалин валеології в педагогічному дискурсі; третій (1992 – 2005 рр.) – науково-методичний – формування вітчизняної валеологічної науково-методичної школи; четвертий (2006 р. – до сьогодні) – практико-зорієнтований – комплексне впровадження (та модифікація) валеологічного складника до вітчизняної системи освіти (зокрема педагогічної).

2. Схарактеризовано *нормативно-законодавчі засади* формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів України (друга половина XX – початок XXI століття): міжнародні документи; Закони України; укази Президента України; постанови Верховної Ради України; постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України; накази, листи та розпорядження Міністерства освіти та науки України; накази, листи й розпорядження Міністерства охорони здоров'я України та ін., що дало підстави виявити суперечність між розвитком фундаментального нормативно-законодавчого підґрунтя розв'язання проблеми в освітньому середовищі та сталістю низки дидактогенних чинників впливу на погіршення стану здоров'я молодого покоління в досліджуваній період.

Розкрито *теоретичні засади* формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття): *передумови* – суспільно-політичні, соціально-економічні та науково-культурні; *чинники* – політико-економічні, соціально-культурні; *провідні наукові концепції* – гігієнічна (1917 р. – перша половина 50-х рр. XX ст.), медична (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.) та валеологічна (80-ті рр. XX ст. – перше десятиліття XXI ст.); *стратегії* – превентивно-профілактична, формально-медична та валеологічна.

3. Виокремлено *етапи* процесу розвитку валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття). На підставі встановлених критеріїв (рівень соціального розвитку суспільства; актуалізація проблеми

в педагогічній думці; формалізація вимог професійної підготовки вчителів щодо здоров'язбережувальної діяльності) обґрунтовано періодизацію досліджуваного процесу в єдності чотирьох послідовних етапів: перший (1917 р. – перша половина 50-х рр. XX ст.) – вихідний – домінування превентивно-профілактичних стратегій здоров'язбереження санітарно-гігієнічного спрямування; другий (друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. XX ст.) – практико-емпіричний – здійснення емпіричних досліджень і накопичення практичного досвіду здоров'язбережувальної освіти; третій (друга половина 80-х – кінець XX ст.) – теоретико-пошуковий – формування теоретичних підвалин валеологічної освіти; четвертий (2000 р. – донині) – науково-практичний – розробка теоретичних основ валеології, її ствердження як нового наукового напрямку; період активного розвитку валеології та її впровадження до змісту педагогічної освіти.

Розкрито *специфіку* кожного з виокремлених етапів процесу формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів досліджуваного хронологічного періоду. Уставлено, що на першому етапі теоретичний і практичний складники збереження здоров'я розкривалися в курсі «Шкільна гігієна» («Гігієна школяра», «Дошкільна гігієна»). Кількість навчальних годин, відведених на опанування цієї дисципліни, мала тенденцію до поступового збільшення, а сама дисципліна поступово розгалужувалася («Анатомія і фізіологія», «Анатомо-фізіологічні особливості дітей», «Гігієна та лікарський контроль») відповідно до фахової спеціалізації (профілізації) вчителя. На другому етапі вивчення майбутніми вчителями дисциплін здоров'язбережувального спрямування набуло практико-орієнтованого характеру на основі розвитку медичної концепції, яка згодом, у 60–80-х рр. XX століття, трансформувалася у валеологічну. В освітній практиці це позначилося введенням дисципліни «Валеологія та охорона здоров'я дітей» до змісту навчання в педагогічних ВНЗ. На третьому етапі розвитку валеологія зміцнила свої науково-теоретичні позиції, вийшла за межі медицини та була апробована як навчальний предмет. Констатовано, що становлення валеології було зумовлене розширенням тлумачення поняття здоров'я в науковому вимірі. На четвертому етапі відбулася поступова заміна валеологічного напрямку в педагогічній освіті дисциплінами із значним здоров'язбережувальним («Фізичне виховання», «Основи здорового способу життя та культура здоров'я», «Загальна теорія здоров'я» та ін.) і медико-орієнтованим («Основи медичних знань», «Вікова фізіологія та шкільна гігієна» та ін.) змістом. З'ясовано, що в наш час упровадження валеологічного складника до змісту підготовки майбутніх учителів також передбачено в межах спеціальності «Фізична культура і спорт» (галузь знань 01 Освіта).

4. Узагальнено прогресивний досвід реалізації валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття) з позицій проблемного підходу. Виявлено здобутки вищих педагогічних навчальних закладів України (Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка та ін.) щодо трансформації валеології як окремої навчальної дисципліни в низку валеолого-

орієнтованих дисциплін: «Загальна та педагогічна валеологія», «Методика навчання основ здоров'я та валеології», «Новітні здоров'язбережувальні технології у закладах освіти», «Вікова фізіологія та валеологія», «Анатомія, фізіологія, патологія дітей з основами валеології», «Основи психовалеології» тощо. Доведено необхідність системного та комплексного практичного розв'язання питання здоров'язбереження в освіті шляхом валеологізації змісту навчання майбутнього вчителя.

Результати проведеного дослідження надали підстави зробити висновок про те, що в наш час бажано спрямувати зусилля на генералізацію валеологічної спрямованості всіх видів діяльності студентів (навчальна, науково-дослідницька, екскурсійна, експозиційна, волонтерська тощо), упровадження інтерактивних технологій засвоєння валеологічних знань, створення навчальних валеологічних сайтів і медіа-порталів, «валеологічних порфоліо» тощо.

З'ясовано можливості впровадження валеологічного складника до змісту педагогічної освіти в сучасних умовах: 1) вироблення новітньої освітньої політики щодо оптимізації нормативно-правової бази валеологічного складника в освіті майбутніх учителів на засадах демократизації та автономізації; 2) використання здоров'язбережувального потенціалу широкого спектра загальноосвітніх і професійно спрямованих навчальних дисциплін із метою забезпечення наскрізної валеологізації навчально-виховного процесу; 3) оновлення змісту валеологічного складника, його гармонізація із сучасними вимогами життя, європейською культурою, потребами особистості та суспільства.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективним та актуальним для подальших наукових пошуків вважаємо вивчення й узагальнення практичних надбань вітчизняних педагогічних (вищих і професійних) навчальних закладів; ретроспективний аналіз навчально-методичної літератури валеологічного (здоров'язбережувального) змісту; зіставне вивчення вітчизняного й зарубіжного досвіду (теорії та практики) щодо значення здоров'язбережувального складника в змісті підготовки майбутнього вчителя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Кучерган Є. В. «Здоров'язбережувальна компетентність» як складова професійної підготовки майбутнього вчителя / Є. В. Кучерган // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка. – Чернігів : ЧНПУ, 2015. – Випуск 130. – С. 270–273.

2. Кучерган Є. В. Сучасні педагогічні розвідки з проблем здоров'язбереження: аналіз дисертаційної тематики / Є. В. Кучерган // Людинознавчі студії : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. – Серія: Педагогіка. – Дрогобич : ДДПУ імені І. Франка, 2015. – Випуск 33. – С. 91–100.

3. Кучерган Є. В. Питання освіти у мережевому середовищі: до питання про громадські впливи / Є. В. Кучерган // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – Випуск 8 (52). – С. 355–361.

4. Кучерган Є. В. Проблема здоров'язбереження в історії розвитку педагогічної думки / Є. В. Кучерган // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. – Кривий Ріг : ДВНЗ «КНУ», 2016. – Випуск 48. – С. 112–120.

5. Кучерган Є. В. Здоров'я майбутнього учителя: резерви пропедевтичної роботи / Є. В. Кучерган // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. – Кривий Ріг : ВЦ КДПУ, 2016. – Випуск 49. – С. 247–264.

6. Кучерган Є. В. Формування культури здоров'я майбутнього вчителя засобами діагностики / Є. В. Кучерган // 語言 文學 故事 文化 (Language. Literature. History. Culture), (Ланьчжоу, 18 квітня 2016 р.). – Ланьчжоуський політехнічний університет (КНР), 2016. – С. 414–419.

7. Кучерган Є. В. Валеологічна складова освітньої політики сучасної України / Є. В. Кучерган // Science and Education a New Dimension : Pedagogy and Psychology. – 2016. – IV (42), Issue : 87. – P. 34–37.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Кучерган Є. В. Педагогічна ортобіотика: методичні рекомендації до самостійної роботи та індивідуальні завдання для студентів денної форми навчання / Є. В. Кучерган. – Кривий Ріг : ДВНЗ «КНУ», 2016. – 136 с.

9. Кучерган Є. В. Валеологічна компетентність студентів як педагогічна проблема / Є. В. Кучерган // Впровадження сучасних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітньої та вищої школи : матеріали Всеукр. студ. конф. (Кривий Ріг, 12–13 листопада 2013 р.). – Кривий Ріг : ВЦ КП ДВНЗ «КНУ», 2013. – С. 82–84.

10. Кучерган Є. В. Гендерний чинник валеологічної культури / Є. В. Кучерган // Педагогічне Криворіжжя : педагогічний альманах. – Кривий Ріг : ВЦ КДП ДВНЗ «КНУ», 2014. – С. 68–69.

11. Кучерган Е. В. Сакральное содержание репродуктивного здоровья мужчины и женщины / Е. В. Кучерган // Актуальные проблемы современной гендерологии : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Москва–Ставрополь, 24–25 апреля 2014 г.). – Ставрополь : Изд-во СКФУ, 2014. – Випуск 9. – С. 134–135.

12. Кучерган Є. В. Гендерна ідентифікація як умова здоров'я особистості / Є. В. Кучерган // Гендерна освіта в сучасному університеті: досвід, проблеми та перспективи : матеріали міждисциплінарної Всеукр. наук.-практ. конф. студентів і молодих учених (Кривий Ріг, 22–23 жовтня 2014 р.). – Кривий Ріг : ВЦ КДП ДВНЗ «КНУ», 2014. – С. 28–29.

13. Кучерган Є. В. Валеологічна культура як складник професійної компетентності вчителя / Є. В. Кучерган // Сталий розвиток промисловості й суспільства : матеріали Міжнар. наук.-техн. конф. (Кривий Ріг, 23 жовтня 2014 р.). – Кривий Ріг : ВЦ КП ДВНЗ «КНУ», 2014. – С. 40.

14. Кучерган Є. В. Валеологічне виховання школярів в аспекті стратегій сталого розвитку / Є. В. Кучерган // Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку : Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 11 грудня 2014 р.). – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2014. – С. 45–47.

15. Кучерган Є. В. Стресогенні тенденції в професійному становленні вчителів / Є. В. Кучерган // Педагогічне Криворіжжя : педагогічний альманах. – Кривий Ріг : ВЦ КДП ДВНЗ «КНУ», 2015. – Вип. 1. – С. 71–72.

16. Кучерган Є. В. Соціально-психологічна підтримка здоров'я студентів в гендерній етиці засобами мистецтва / Є. В. Кучерган // Актуальні проблеми соціальної сфери : зб. наук. праць. – Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2015. – Випуск 4. – С. 146–148.

17. Кучерган Є. В. Підготовка майбутнього вчителя до професійної діяльності: здоров'язберігаючий аспект / Є. В. Кучерган // Проблеми формування здорового способу життя у молоді : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів з міжнародною участю (Одеса, 10–11 листопада 2015 р.). – Одеса : Одеська національна академія харчових технологій, 2015. – С. 20–21.

18. Кучерган Є. В. Соціально-культурний вплив громадськості на формування вимог до змісту освіти сучасних вчителів / Є. В. Кучерган // Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Суми, 11–12 листопада 2015 р.). – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – С. 109–110.

19. Кучерган Є. В. Врахування гендерного чинника в роботі класного керівника: здоров'язбережувальний аспект / Є. В. Кучерган // Гендер. Екологія. Здоров'я : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 210-річчю Харківського національного медичного університету (Харків, 21–22 квітня 2015 р.). – Харків : ХНМУ, 2015. – С. 72–74.

20. Кучерган Є. В. Розвиток ідей здоров'язбереження: проблема періодизації / Є. В. Кучерган // Сталий розвиток промисловості і суспільства : матеріали Міжнар. наук.-техн. конф. (Кривий Ріг, 22–25 травня 2015 р.). – Кривий Ріг : ВЦ КДП ДВНЗ «КНУ», 2015. – С. 22–23.

21. Кучерган Є. В. Роль психічного стану випускників загальноосвітніх шкіл в адаптації до сучасних умов життя / Є. В. Кучерган // Педагогічне Криворіжжя : педагогічний альманах. – Кривий Ріг : ВЦ КДП ДВНЗ «КНУ», 2016. – Вип. 2. – С. 25–27.

22. Кучерган Є. В. Здоров'язбережувальна компетентність сучасного вчителя / Є. В. Кучерган // Філософсько-теоретичні та практико-орієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 листопада 2016 р.). – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. – С. 119–121.

23. Кучерган Є. В. Формування гендерної ідентичності учнів як відображення «сімейного здоров'я» в контексті професійної діяльності майбутніх вчителів / Є. В. Кучерган // Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. викладачів і аспірантів (Київ, 30 березня 2016 р.). – Київ : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2016. – С. 266–270.

24. Кучерган Є. В. Особливості правильного харчування студентів Криворізького педагогічного інституту / Є. В. Кучерган // Педагогіка здоров'я : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 28–29 квітня 2016 р.). – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. – С. 202–207.

25. Кучерган Є. В. Гармонізація фізичного, психічного та соціального розвитку дітей дошкільного віку / Є. В. Кучерган // Розвиток промисловості й суспільства : матеріали Міжнар. наук.-техн. конф. (Кривий Ріг, 20–22 травня 2016 р.). – Кривий Ріг : ВЦ КДП ДВНЗ «КНУ», 2016. – С. 37–38.

26. Кучерган Є. В. Елементи гендерного виховання в сімейних взаємовідносинах / Є. В. Кучерган // Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 5–7 жовтня 2016 р.). – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2016. – С. 62–63.

АНОТАЦІЇ

Кучерган Є. В. Формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2017.

У дисертації представлено цілісний ретроспективний аналіз теорії та практики формування валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів (друга половина XX – початок XXI століття); визначено на основі розроблених критеріїв чотири умовні етапи розвитку історіографії проблеми дослідження; схарактеризовано нормативно-законодавчі й теоретичні засади (передумови, чинники, провідні наукові концепції, стратегії) включення питань збереження здоров'я до змісту навчання майбутнього вчителя (друга половина XX – початок XXI століття); виокремлено на підставі авторських критеріїв етапи процесу розвитку валеологічного складника в змісті підготовки майбутніх учителів досліджуваного періоду: I – вихідний (1917 р. – перша половина 50-х рр. XX ст.); II – практико-емпіричний (друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. XX ст.); III – теоретико-пошуковий (друга половина 80-х – кінець XX ст.); IV – науково-практичний (2000 р. – до сьогодні) та виявлено специфіку кожного з них; узагальнено прогресивний досвід (трансформація валеології в низку окремих валеолого-орієнтованих дисциплін; забезпечення наскрізної валеологізації змісту навчання майбутніх вчителів тощо) і з'ясовано можливості впровадження валеологічного складника до змісту сучасної педагогічної підготовки.

Ключові слова: валеологічний складник, зміст освіти, зміст підготовки майбутніх учителів, педагогічна освіта, валеологія, здоров'язбереження, формування, розвиток.

Кучерган Е. В. Формирование валеологического компонента в содержании подготовки будущих учителей (вторая половина XX – начало XXI века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко. – Полтава, 2017.

В диссертации представлен целостный ретроспективный анализ теории и практики формирования валеологического компонента в содержании подготовки будущих учителей (вторая половина XX – начало XXI века); определены на основе разработанных критериев четыре условных этапа развития историографии проблемы исследования; охарактеризованы нормативно-законодательные и теоретические основы (предпосылки, факторы, концепции, стратегии) включения вопросов сохранения

здоровья в содержание обучения будущего учителя (вторая половина XX – начало XXI века); выделены на основании авторских критериев этапы процесса развития валеологического компонента в содержании подготовки будущих учителей исследуемого периода: I – исходный (1917 – первая половина 50-х гг. XX в.); II – практико-эмпирический (вторая половина 50-х – первая половина 80-х гг. XX в.); III – теоретико-поисковый (вторая половина 80-х – конец XX в.); IV – научно-практический (2000 г. – до настоящего времени) и выявлена специфика каждого из них; обобщен прогрессивный опыт (трансформация валеологии в ряд отдельных валеолого-ориентированных дисциплин; обеспечение сквозной валеологизации содержания обучения будущих учителей и т. д.) и выяснены возможности внедрения валеологического компонента в содержание современной педагогической подготовки.

Ключевые слова: валеологический компонент, содержание образования, содержание подготовки будущих учителей, педагогическое образование, валеология, здоровьесбережение, формирование, развитие.

Kucherhan E. V. Formation of valeological component in the content of training of future teachers (second half of XX – beginning of XXI century). – The manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University. – Poltava, 2017.

The thesis presents a complete retrospective analysis of the theory and practice of formation of valeological component in the content of training of future teachers (second half of XX – beginning of XXI century); determined on the basis of criteria developed (prevalence of health care publications, including valeological topics in educational discourse, involving scientists in the discussion of problems raised by educational and medical industries, that determined prioritize of specific ideas in practical terms) four stages of conventional historiography research problems (the first one – 50's – early 80's XX century – propaedeutical; the second one – the second half of 80's – 1991 – theoretical and storage; the third one – 1992–2005 – scientific methodological; the fourth one – in 2006 – to this day – practically-oriented); the author determined normative legal and theoretical background (prerequisites – social, political, socio-economic and scientific-cultural, factors – political economic, socio-cultural; conceptions – hygienic, medical, valeological; strategies – preventive and prophylactic, formally medical and valeological) integration of health preservation to the content of training of future teachers (second half of XX – beginning of XXI century); are allocated based on the author's criteria (level of social development, updating educational problems in mind, formalizing requirements of professional preparation of teachers as for health care activities) stages of valeological component in the content of training of future teachers of the studied period (I – closed (1917 – 50 ies XX century); II – practice-empirical (late 50's – early 80's XX century); III – theoretical search (late 80th – late twentieth century); IV – scientific and practical (2000 – present).

In the course of scientific research it is revealed the specifics of each of the examined stages of the formation of valeological component in the content of training of future teachers of the investigated chronological period. It is appointed that the first phase of theoretical and practical components of health preservation was disclosed in the course «School Hygiene» («Hygiene of a student», «Pre-Care»). The number of teaching hours for mastering the

discipline tended to gradually increase, and the discipline gradually became wider («Anatomy and Physiology», «Anatomical and physiological characteristics of children», «Hygiene and medical control») in accordance with the professional specialization (profiling) of a teacher. The second stage of the study of subjects of health care of the future teachers has become of practice-oriented character on the basis of the medical concept, then in 60-80 years of the XX century it was transformed into valeological. In educational practice it was reflected in the introduction of discipline «Health Education, and health of children» to the content of teaching in educational institutions. The third stage of valeology strengthened its scientific and theoretical positions and went beyond medicine and has been tested as a subject. It is stated that valeology formation was due to the expansion of the term «health» in the interpretation of scientific terms. On the fourth stage valeological trend was gradually replaced in teacher education disciplines by significant health care («Physical Education», «Basics of a healthy lifestyle and health culture», «General Theory of Health» and so on) and health-oriented («Fundamentals of medical knowledge», «Age physiology and school hygiene» and others) content. It was found that nowadays implementing of valeological component to the content of training of future teachers is also provided within the specialty «Physical culture and sport» (01 discipline Education). It was overviewed progressive experience (valeology transformation into a series of individual valeology-oriented disciplines, providing the penetrating of valeology content of training of future teachers and others) and it was found the possibility of introducing valeological component to the content of modern teacher training (development of modern education policy for optimizing the legal framework of valeological component in teacher education on the principles of democracy and autonomy; the use of health care potential of educational and vocational training courses, etc).

Keywords: valeological component, content of education, content of training of future teachers, pedagogical education, valeology, health care, formation, development.